- Müller, Christiane, 2015: Against the small clause hypothesis: Evidence from Swedish relative clause extractions. I: *Nordic Journal of Linguistics* 38(1). S. 67–92.
- Nyvad, Anne Mette, Christensen, Ken Ramshøj & Vikner, Sten, 2017: CP-recursion in Danish: A cP/CP analysis. I: *Linguistic Review* 34(3). S. 449–477.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Nordstedts Ordbok.
- Szabolsci, Anna, 2006: Strong vs. Weak Islands. I: *The Blackwell Companion to Syntax* IV, red. av Martin Everaert & Henk van Riemsdijk. (Blackwell Handbooks in Linguistics 19.) Malden, MA: Blackwell. S. 479–531.
- Tutunjian, Damon, Heinat, Fredrik, Klingvall, Eva & Wiklund, Anna-Lena, 2017: Processing relative clause extractions in Swedish. I: *Frontiers in Psychology*. 2118.
- Vikner, Sten, 2017: CP-recursion and the derivation of verb second in Germanic main and embedded clauses. I: *Two perspectives on V2. The invited talks of the DGfS 2016 workshop V2 in grammar and processing: Its causes and its consequences* red. av Constantin Freitag, Oliver Bott & Fabian Schlotterbeck. Konstanz: Universität Konstanz. S. 1–26.
- Wiklund, Anna-Lena, Heinat, Fredrik, Klingvall, Eva & Tutunjian, Damon, 2017: An acceptability study of long-distance extractions in Swedish. I: *Language Processing and Disorders* red. av Escobar, Linda, Torrens, Vincent & Parodi, Teresa. Cambridge: Cambridge Scholars publishing. S. 103–120.

Anna-Lena Wiklund

Lindberg, Bo: Den akademiska läxan. Om föreläsningens historia. (KVHAA Handlingar. Historiska serien 36.) 231 s. Stockholm 2017. ISSN 0083-6788, ISBN 978-91-7402-459-3.

I inledningen till sin monografi *Den akademiska läxan. Om föreläsningens historia* citerar Bo Lindberg en elak definition av föreläsningen som undervisningsform (anförd utan källa i en handbok i »studieteknik» 1960):

[A] process by which words are mysteriously transferred from the lecture notes of the professor to the notebook of the student, without passing the minds of either.

Ord- och betydelsehistorien är tankeväckande: ordet *läxa* återgår på latinets *lectio*, 'läsning', vilket i akademiska sammanhang länge betydde just 'föreläsning'. Vid 1600-talets universitet kunde en professor t.ex. »läsa romersk rätt», och det innebar att han utlade detta ämne genom uppläsning av en skriven text, varvid åhörarna antecknade och memorerade. Båda parter i processen ägnade sig således åt att »läsa en läxa».

Föreläsningens grundkaraktär är normalt den torra sakframställningen, fjärran från retorikens sfär. Den tillskrivs därmed vanemässigt en viss tråkighetsfaktor. Och så har det kanske alltid varit. »Segt som gummi elasticum, / fastän hackat och malet, / ljud på 'Ecclesiasticum' / vidtberömliga talet» – Gluntens sömniga upplevelse i Gunnar Wen-

nerbergs dikt har tidlös giltighet, och även Lindberg anför naturligtvis exemplet. Ändå har föreläsningen, anmärker han stillsamt, »trots den kritik den utsatts för, befunnits vara ändamålsenlig». Den är i sin klassiska form, levererad från en kateder inför ett publikum, en praktiskt enkel, därtill billig undervisningsform som tillämpats vid universitetet sedan medeltiden och ännu lever ett friskt liv. Inom ramen för skiftande pedagogiska synsätt, och med viss »cyklisk» variation i omfattning och syfte, är föreläsningen »en av de mest påtagliga konstanterna i universitetens verksamhet», heter det. Dess »seghet» är alltså obestridlig, om än i en annan och måhända viktigare bemärkelse än Gluntens.

»I begynnelsen var ordet» – det hörda ordet, märk väl, inte det skrivna. Böcker var långt fram i pedagogikens historia en bristvara. Lindbergs källor är därför främst anteckningar från föreläsningar, utförda av åhörarna omedelbart på plats eller redigerade i efterhand och bevarade i våra forskningsbibliotek. Därtill stöder han sig på mer indirekt material: samtida texter som återger det aktuella regelverket för föreläsningar eller diskuterar deras syfte och utformning. Besvärande källkritiska problem till trots går det faktiskt, visar Lindbergs exposé, att ur sådan läsning utvinna betydligt mer än sporadisk och osäker information.

Den historiska genomgången börjar på allvar i 1200-talets pionjäruniversitet i Bologna och Paris, särskilt det senare. Högläsningen »ex cathedra» av kanoniska texter, följd av föreläsarens därifrån avskilda muntliga kommentar, kan ses som den primära formen för kunskapsspridning inom den tidens skolastiska tankeram. Utifrån åhörarnas frågor och föreläsarens svar formaliserades efterhand akademins mer komplexa förfaranden med opponenter och respondenter, t.ex. den procedur vi senare igenkänner som disputationen.

Verksamheten inordnades redan under medeltiden i det stabila, fast organiserade system som vi tidigt förbinder med det västerländska universitetet, eller »akademin», som inrättningen länge benämndes. Typiskt för den är kunskapsförmedling rättad efter fasta pensa, formaliserad examination, därpå grundad tilldelning av titlar och värdigheter som bestämmer den akademiske medborgarens rang i den lärda republikens hierarki och legitimerar hans (i senare tid också hennes) professionella kompetens. Det var, visar Lindberg övertygande, i stort sett med föreläsningen som allt detta började. Och förvisso även fortsatte.

I det *studium generale* som 1477 inrättades i Uppsala hann man tydligen inte utveckla den fullfjädrade akademiska repertoaren innan verksamheten efter bara ett par decennier avsomnade, på tröskeln till reformationen. Ett handskriftsbestånd som bevarats härifrån, omfattande inemot två tusen foliosidor, står som Lindberg formulerar det »som ett imponerande men ensamt monument över en miljö och en verksamhet som vi i övrigt inte vet mycket om».

Huvuddelen av bokens drygt tvåhundra sidor ägnas den akademiska föreläsningens utveckling – eller kanske snarare just dess »cykliska variationer» – i Sverige. Analysen resulterar i en skissartad men samtidigt ganska precis och mycket synpunktsrik exposé över det svenska universitetets historia från pionjärskedet i tidigt 1600-tal fram till mil-lennieskiftet. Skeendet i Uppsala, Lund och i någon mån Åbo (Dorpat och Greifswald nämns bara sporadiskt) avtecknar sig givetvis hela tiden mot ett internationellt mönster. De egentligen strukturformande impulserna flödar som väntat fram till 1900-talets mitt

från Tyskland – ibland med någon fördröjning, kanske även med vissa förskjutningar av receptionen och effekten i en inte alltid helt analog svensk universitetsmiljö. Också från Nederländerna, England och Skottland mobiliserar Lindberg tankeväckande paralleller; den övergripande kontexten är naturligtvis hela tiden förankrad i europeisk och västerländsk idéhistoria. Men basen för denna universitetshistoriska rapsodi är som sagt den pedagogiskt motiverade föreläsningen – en utgångspunkt som visar sig påfallande fruktbar.

Den vanliga föreläsningsformen bestod länge i kommentarer till en kanoniserad text – t.ex. en bibelbok, landslagen, Hippokrates. Genren var som sagt medeltida, liksom strukturen: en fråga eller en tes kring den förelagda texten, följd av argumentation för och emot och till sist ett svar. Denna skolastiska metod försköts under 1600-talet i riktning mot ett mer »humanistiskt» resonerande upplägg, t.ex. så att den aktuella textens författare ägnades mer uppmärksamhet i förening med mindre schematisk diskussion kring dess innehåll. Läsningen av antika texter i denna anda förknippar Lindberg med det då ännu inte formulerade begreppet *bildning*.

Föreläsningstexterna fördelar sig på samtliga fyra fakulteter och representerar i princip alla ämnen. Teologerna åhörde bibelexplikationer samt utläggningar inom kontroversteologi och kyrkohistoria, juristerna genomgångar av den svenska lands- och stadslagen, omsider 1734 års lag. Medicinarna antecknade lärdomar i anatomi och patologi samt »fysik»; det sistnämnda motsvarade mer allmänt naturvetenskapligt stoff. Filosofiska fakultetens ämnesspridning var betydligt större och anteckningarna därifrån är brokigare. Discipliner som »elokvens» (dvs. latin), grekiska och hebreiska var »instrumentella» och betjänade framför allt den prestigefyllda teologin. Filosofin var väl företrädd: den »formella» eller teoretiska, och den praktiska eller »moralfilosofin», t.ex. representerad av den skytteanska professuren i »politik och retorik» i Uppsala. Inom historieämnet får svensk historia genomslag först i tidigt 1700-tal. Bland naturvetenskaperna dominerar matematiken med anteckningar inom ämnen som optik, astronomi, geometri och tidmätning. Därtill förelästes om musik och sång, fortifikation (dvs. befästningskonst) och ridkonst. Fysik åhördes även utanför medicinfakulteten, men Lindberg noterar att 1600-talets ledande, cartesianskt skolade företrädare för den kontroversiella experimentalfilosofin är sparsamt företrädda i dessa anteckningar. De »spännande» nyheterna var inte nödvändigtvis det flitigast förelästa stoffet.

Naturvetarna tycks överhuvudtaget ofta ha gett sin undervisning i annan, mer handfast form än föreläsningar. Det mest kända exemplet är väl Olof Rudbecks dissektioner i Anatomiska teatern, anlagd i Uppsala på 1660-talet. Från dessa pedagogiskt innovativa »events» har Lindberg icke funnit några handskrivna kvarlevor.

Det förgångnas texter stod länge i förgrunden, som just de svenska medeltidslagarna hos juristerna eller Euklides geometri hos matematikerna. Vördnaden för antikens klassiker mattades dock mot slutet av 1600-talet; den romerska rätten lyser t.ex. med sin frånvaro i juristernas anteckningar. Den moderna naturrätten med sina moraliska universalitetsanspråk ersatte de antika auktoriteterna; de senare reduceras på ett för den allmänna lärdomsutvecklingen typiskt sätt från belärande exempel till studieobjekt. Den följande frihetstidens vetenskap får i upplysningens tecken en torrare, mer nyktert sakorienterad prägel – speglad i klarare strukturerade, mer genomarbetade anteckningar från föreläsningarna.

En central dimension är naturligtvis det akademiska arbetsspråket – föreläsarnas i katedern såväl som antecknande studenters. Generellt sett är latinets dominans kompakt i nästan alla funktioner, tal som skrift, fram till slutet av 1600-talet. I mitten av det följande seklet tycks svenskan ha tagit över i undervisningen. Men bilden av språkskiftet är komplex. I tryckt skrift höll latinet givetvis ställningarna som vetenskapens *lingua franca*, och det med bibehållen, delvis rentav stegrad vitalitet: detta språkliga övergångsskede sammanfaller ju någorlunda väl med latinkulturens guldålder i det senkarolinska Sverige. Det var nästan uteslutande på latin som det verkliga nytänkandet formulerades ute i Europa och omsattes här hemma, inte minst just i föreläsningar på svenska.

En intressant iakttagelse (som Lindberg möjligen inte är först med) är då att det är i professorernas privata »kollegier» – vilka ofta hölls i en mer exklusiv krets, inriktade på kvalificerat vetenskapligt nytänkande, och där språket i bevarade akter huvudsakligen är svenska – som svenskan avancerar och sannolikt tar ett avgörande kliv framåt i sin mognad som vetenskapligt språk. Övergången från latin till svenska motiverades inte av någon högre grad av enkelhet och konkretion i innehållet. Diskursen är lika abstrakt och såtillvida akademiskt svårtillgänglig oavsett språkvalet. Avgörande tycks i stället vara ämnets aktualitet och popularitet. Lindberg formulerar inte den tankeväckande språkpolitiska lärdomen, men den ger sig själv i det material han återoppar: ett vidmakthållet, t.o.m. vidgat bruk av det internationella lärdomsspråket tycks inte ha hämmat utvecklingen av svenskan, snarare stimulerat den.

Skriftligheten brer vid denna tid ut sig allt mer i akademi och samhälle. En tryckt bok kunde befria novisen från att behöva infinna sig klockan åtta på morgonen i en mörk och oeldad lokal för att med stelfrusna fingrar försöka anteckna det han orkade uppfatta av en sömnig föreläsares tragglande på latin av tesar kring någon halvkänd romersk auktor.

Samtidigt med svenskans konsolidering och den ökade bokanvändningen i undervisningen restes också vid mitten av 1700-talet i upplysningens anda flera moderna krav på akademien: studier och undervisning skulle ges en tydligare, mer yrkesanpassad målinriktning, ämnesspecialiseringen underlättas, självständigt tänkande uppmuntras och auktoritetstron motarbetas. Boken devalverade minneskunskapen. Den muntliga undervisningsformen inträdde i en kris som tycks ha varat från 1700-talets mitt till seklets slut. Likafullt förelästes det uppenbarligen flitigt under perioden, delvis i mer effektiva former och oftast på svenska. Särskilt bekant är ju Linnés verksamhet i Uppsala.

Kring sekelskiftet 1800 svänger så pendeln igen. Föreläsningens nya upphöjelse sker i Wilhelm von Humboldts anda; den främste inspiratören där det började, dvs. i Tyskland, var dock Friedrich Schiller. Kärnan var begreppsparat *Lehr- und Lernfreiheit*, en dubbelriktad frihet att lära ut och lära in, som skulle realiseras i den ideala föreläsningen (*der Katherdervortrag*), där en föreläsande professor skulle »låta kunskapen uppstå i själva föredraget» och själv delta i sina studenters intellektuella erövringar och andliga växt. I åtminstone hundra års diskussioner om de akademiska studiernas mening, och med verkningar långt in i vår egen tid, kom som väl känt också i Sverige denna »ny-humanistiska» eller »idealistiska» syn på universitetets uppgift att fungera som något av en ideologisk klangbotten.

I genomgången av det »moderna» skedet – vars inträde här markeras av universitetskonstitutionerna 1852 för Uppsala och Lund – får man möjligen intrycket att tyngdpunkten i Lindbergs källmaterial förskjutits från föreläsningssanteckningar till de mer indirekt belysande dokumenten. I relativt allmänna termer beskrivs framväxten av den nutida universitetet, i de faser vi i dag fortfarande minns eller någorlunda lätt kan relatera till vår egen verklighet. Det humboldtska bildningsidealet i sin klassiska form kunde inte upprätthållas ens 1800-talet ut. Orsakerna känner vi väl: växande studentantal och därmed allt större behov av examensförberedande undervisning, det ökande inslaget av empiriskt inriktad universitetsforskning, en vidgad uppspaltning på fakulteter och discipliner i ett alltmer komplext system. Den akademiska utbildningen blir både mer specialiserad och mer kvalificerad. 1900-talets professorer föreläste, konkluderar Lindberg, generellt sett på en högre nivå än 1600-talets. – Den slutsatsen är ju inte självklar, alltså intressant.

I tecknet av det senare 1900-talets »kognitiva expansion», manifesterad i begrepp som »kunskapssamhället» och »massuniversitetet», antar universitetsföreläsningen radikalt nya former. Den klassiska monologiska professorsföreläsningen glider över i den mer interaktiva, ibland dialogformade lektionen, nu ofta meddelad av en lektor. Den förnäma akademiska exklusiviteten förflyktigas i nya utbildningar utan förankring i akademins traditioner och arbetsformer. Den audiovisuella presentationstekniken har omformat undervisningen, och IT-teknologins pedagogiska potential öppnar perspektiv som i dag knappast kan överblickas.

Lindbergs grundlärdade och infallsrika framställning av svensk universitetshistoria i begränsat format bjuder fascinerande läsning. Styrkan ligger främst i det långa tidsperspektivet och det vida idéhistoriska blickfånget. Det skenbart begränsade föreläsningstemat sätts in i en välkänd historisk kontext, där åtskilligt annat samtidigt faller på plats, ibland på ett överraskande sätt.

Dispositionen är kronologisk, och den upprepade, cykliska återkomsten av samma teman i överflödande mängd hade möjligen varit lättare för läsaren att överblicka och sortera med en mer explicit segmentering av tidslinjen. Lindberg är inte överdrivet hjälpsam på den punkten. Å andra sidan är strikt periodisering i ett långt och komplext tidsflöde som bekant i grunden alltid en chimär. Detta är heller ingen lärobok. Det väsentliga utbytet av läsningen ligger i den grundligt synliggjorda kontinuiteten i det historiska förloppet. Dagens och den nära gårdagens verklighet känns gång på gång igen i skildringen av det länge sedan förflutna – »allt går igen». Reflexionen kring mål och metoder i den akademiska pedagogiken berikas av den sortens tidsomspännande djupperspektiv.

Har föreläsningen en framtid? frågar Lindberg eftertänksamt i ett av slutkapitlen. »Sannolikt», svarar han själv. Hans berättelse ger god grund för den bedömningen.

Lars Wollin